

प्रकरण -८

PERSONALITY

एखादी सुंदर, गोरीगोमटी रुबाबदार व्यक्ती पाहील्याबरोबर आपन सहजपणे म्हणतो 'वा काय सुंदर पर्सनॅलीटी आहे परंतु आपन जेंव्हा असे उद्गार काढतो तेंव्हा फक्त बाह्य रुपाचाच विचार करतो परंतु व्यक्तिमत्त्वाच्या दोन बाजु आहेत पहीली बाह्य आणि दुसरी आंतरीक. बाह्य बाजुत दिसने महत्वाचे असते तर आंतरीक बाजुत आपले असने महत्वाचे असते म्हणजेच केवळ दिसनेच महत्वाचे नाही तर सुंदर असने देखील तितकेच महत्वाचे असते 'व्यक्तिमत्त्व' या शब्दाचा इंग्रजी भाषेतील **PERSONALITY** हा प्रतीशब्द लॅटीन भाषेतील **PERSONA** या शब्दापासुन तयार झाला आहे. त्याचा अर्थ मुखवटा (**MASK**) असा होतो. पुर्विच्या काळी ग्रीक नाटकातील पात्रे आपापल्या भुमिकेला पोषक असा मुखवटा परीधान करीत असत. म्हणून मुळ शब्दार्थानुसार व्यक्तिमत्त्व म्हणजे बाह्य रूप किंवा चेहरा. व्यक्तिमत्त्व म्हणजे इतरांवर पडणारी छाप असे देखील म्हंटले जाते परंतु केवळ इतरांवर पडणारी छाप म्हणजे व्यक्तिमत्त्व नव्हे.

मानसशास्त्रीय दृष्टीने व्यक्तिमत्त्व म्हणजे व्यक्तीच्या वर्तनाला प्राप्त होणारी वैशीष्टे तीची शारीरप्रकृती तिच्या शारीरीक मानसीक क्षमता बाह्य किंवा सभोवतालचे वातावरण, तिच्यावर येणारे बरे वाइट प्रसंग तिची गुणवैशीष्टे इत्यादी सर्वांचा परीपाक होय. व्यक्तीची अध्ययनक्षमता, विचार, मानसिक योग्यता, भावना, प्रवृत्ती, कौशल्ये, मनोवृत्ती इत्यादी अनेक वैशीष्ट्यांचा समावेश व्यक्तिमत्त्वात होतो यापैकी कांही वैशीष्ट्ये अनुवंशातुन प्राप्त होतात तर कांही सामाजीक स्वरूपाची असतात. व्यक्तिमत्त्व ही परीस्थितीच्या प्रभावाने विकसीत होणारी बदलणारी गतीमान प्रक्रीया आहे अनुवंशाने प्राप्त झालेल्या गुणधर्माचा विकास व्यक्तीच्या सभोवतालच्या वातावरणातुन होत असतो. व्यक्तिमत्त्व हे कधीही स्थीर नसते तर ते नेहमीच गतीशील असते. जन्मापासुन ते मृत्युपर्यंत व्यक्तिमत्त्वाचा विकास सातत्याने होत असतो.

व्यक्तीमत्त्वाच्या व्याख्या :

1. नॉर्मन मन – व्यक्तीची शारीररचना, वर्तनविशेष अभिवृत्ती, अभीरुची क्षमता, योग्यता आणि अभिक्षमता यांचे वैशिष्ट्यपुर्ण संघटन म्हणजे व्यक्तीमत्त्व होय.
2. आयझेंक – व्यक्तीमत्त्व म्हणजे व्यक्तीचे चारीत्र्य, स्वभाव, बुद्धी, इत्यांदिंचे कमी अधिक आणि कायम स्वरूपाचे संघटन की जे घटक व्यक्तीच्या त्याच्या परिवेशाशी झालेले वैशिष्ट्यपुर्ण समायोजन निश्चित करते.
3. गॉर्डन आलपोर्ट : व्यक्तीचे सभेवतालच्या परिवेशाशी वैशिष्ट्यपुर्ण समायोजन प्रस्थपीत करणाऱ्या मानसभौतीक पद्धर्तींचे गतिशील संघटन म्हणजे. व्यक्तिमत्त्व होय.

वरील सर्व व्याख्यामध्ये आलपोर्ट यांची व्याख्या जास्त सर्वमान्य व प्रशिद्ध आहे. या व्याख्येतील महत्वाच्या संकल्पना पुढीलप्रमाणे

1. गतिशील संघटन – मानवी व्यक्तिमत्त्व हे स्थीर नसते तर ते सतत बदलनारे असते. त्याचा सातत्याने विकास होत असतो. आपल्या मध्ये असणाऱ्या विविध गुणांचे सातत्याने संघटन होत असते.
2. मनोभैतीक पद्धती – यामध्ये व्यक्तीमत्त्वाच्या शारीरिक व मानसिक गुणांचा समावेश होतो. शारीररचना, रंग रूप यासारखे शारीरिक गुणधर्म व भावना, विचार, सवयी यासारख्या मानसिक गुणांचाही समावेश व्यक्तीमत्त्वात होतो.
3. वैशिष्ट्यपुर्ण समायोजन— समाजात राहत असताना व्यक्तीला सभोवतालच्या परिवेशाशी मिळते जुळते घ्यावे लागते. व हे समायोजन साधत असताना व्यक्ती आपल्या शारीरिक मानसिक गुणधर्माचा वापर करीत असते. व हे समायोजन साधत असतानाच व्यक्तीचे व्यक्तीमत्त्व विकसित होत असते.
- 4.

वरील सर्व विवेचणातुन आपल्या लक्षात आले असेल की व्यक्तिमत्त्व म्हणजे फक्त बाह्य रूप नसुन, व्यक्तिमत्त्व ही संकल्पणा खुपच व्यापक अशी आहे. मानसशास्त्रज्ञांच्यात ही व्यक्तिमत्त्वाकडे पहाण्याचे वेगवेगळे दृष्टीकोण (**Approach**) दिसुन येतात.

 वर्गतत्व दृष्टीकोण :-

या दृष्टीकोणानुसार प्रथम व्यक्तिंचे वर्ग किंवा प्रकार केले जातात त्यानुसार प्रत्येक व्यक्ती कोणत्या ना कोणत्या वर्गात टाकता येते व तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रकार सांगून तिचे वर्णन केले जाते. या दृष्टीकोणानुसार शारीरिक व मानसिक वैशीष्ट्यावर आधारित व्यक्तींचे वेगवेगळे वर्ग पाडण्यात येतात.

वर्गातत्व दृष्टीकोणानुसार प्राचीन ग्रीक वैद्यकशास्त्रज्ञ हीपोक्रेट्स याने रक्त, कफ, कृष्णपीत्त असे चार शारीरधातू मानले आहेत व त्या धातुंच्या प्राबल्यानुसार व्यक्तीच्या स्वभावाचे व व्यक्तिमत्त्वाचे वर्गीकरण केले आहे.

प्रकृती प्रकार	व्यक्तिमत्त्व लक्षणे
1. रक्तप्रधान	निश्चयी, आशावादी, आनंदी, व क्रियाशील
2. कृष्णपीत्तप्रधान	निराशवादी, विषण्ण, भयग्रस्त व दुःखी
3. कफप्रधान	कृतीजड मंद व उदासीन.
4. पीतपीत्तप्रधान	चिडचिडा स्वभाव, रागीट, शिघ्रकोपी

हीपोक्रेट्स च्या या वर्गीकरणाला आज फारसे महत्व दिले जात नाही कारण ते शास्त्रीय स्वरूपाचे नसुन ढोबळ स्वरूपाचे आहे.

क्रेशमरचा वर्ग सिध्दांत-

हीपोक्रेट्स प्रमाणेच क्रेशमर याने व्यक्तीची शरीररचना व स्वभाव यामध्ये संबंध जोडण्याचा प्रयत्न केलेला दिसुन येतो अपणास देखील व्यक्तीची शरीररचना व स्वभाव यामध्ये परस्परसंबंध असावा असे वाटते. तद्वतच जर्मन मनोचिकित्सक क्रेशमर याने शरीररचनेला अनुसरून व्यक्तींचे चार प्रकारात वर्गीकरण केले आहे. **मेदप्रधान-** शरीराने स्थुल व मध्यम उंचीच्या असतात, **स्नायुप्रधान** – व्यक्ती रुंद बांध्याच्या व बळकट स्नायुंच्या असतात, **अस्थिप्रधान** – व्यक्ती उंच व कृश असतात तर चौथ्या प्रकारच्या व्यक्ती बेडौल असतात. या चार प्रकारच्या व्यक्तींची स्वभाव वैशीष्ट्ये पुढील प्रमाणे असतात.

शरीररचना प्रकार	व्यक्तिमत्त्व लक्षणे
1. मेदप्रधान	आनंदी, आरामप्रीय, समाजप्रीय व खाण्यपीण्याच्या शौकीन
2. स्नायुप्रधान	उत्साही, कृतीशील. आक्रमक वृत्तीच्या
3. अस्थीप्रधान	आत्मकेंद्रित, अंतर्मुख, लाजाळू, शांत, भावनाशील
4. बेडौल	तिन्ही शरीवैशीष्ट्यांचे मिश्रण, मनोविकृतीचा संभव

शेल्डनचा वर्ग सिध्दांत – क्रेशमर प्रमाणेच शेल्डन या मानसशास्त्रज्ञाने मानवी शरीराच्या हजारो छायाचित्रांचा अभ्यास केला व विशिष्ट प्रकारची शरीररचना व व्यक्तिमत्त्व गुणांचा संबंध दाखवून दिला. त्याने मानवी शरीररचनेचे तीन प्रकार सांगीतले आहेत.

1. मेदप्रधान – मेदप्रधान व्यक्तीच्या उदराचा घेर मोठा असतो. या व्यक्ती लढ॒, गुटगुटीत, गोल शरीराच असतात. तर स्वभावाने आरामप्रीय, समाजशील, खण्यपिण्यात रस घेणाऱ्या असतात. बडबळया असतात.
- 2- स्नायुप्रधान– स्नायुंचा उत्तम विकास, प्रमाणबळद शरीररचना, खेळाडूसारखा शरीरबांधा असतो. स्नायुप्रधान व्यक्ती कृतीशील, उत्साही, स्पर्धावृत्तीच्या, धैर्यवान, आक्रमक, जोखीम स्वीकारणाऱ्या असतात. पुढाकार व नेतृत्व करणाऱ्या असतात.
- 3- अस्थिप्रधान– उंच व नाजूक बांधा हातापायाची बोटे लांब असतात. हडकुळया असतात. या व्यक्ती आत्मकेंद्रित, विचारशील, बुद्धीमान, सजग व हळव्या असतात, कलात्मक वृत्तीच्या, चिंतन, मनन, विविध छंदात रममाण होणाऱ्या असतात.

► कार्ल युंग – अंतर्मुखी – बहिर्मुखी व्यक्तिमत्त्व

कार्ल युंग या स्विस मनोचिकित्सकाने मानसशास्त्रीय वैशीष्ट्यांच्या आधारे व्यक्तिमत्त्वाचे दोन प्रमुख प्रकारात वर्गीकरण केलेले आहे. अंतर्मुखी व बहिर्मुखी ही एकाच रेषेची दोन टोके मानुन अंतर्मुखी व बहिर्मुखी व्यक्ती असे वर्ग केले आहेत

अंतर्मुखी (Introvert) – युंगच्या मते अंतर्मुखी व्यक्ती आत्मकेंद्रित व एकांतप्रिय असतात बाह्य परीसरातील सामाजीक, राजकीय, आर्थीक घडामोडीत फारसा रस नसतो. अशी व्यक्ती स्वतःच्या कल्यना विश्वातच रममान होते. स्वभावाने चिंतनशील, विवेकी व आदर्शवादी, लाजाळू असते, आपल्या भावना ती मनमोकळे पणाने व्यक्त करीत नाही. शीवाय ती अबोल व मीतभाषी असते, समाजात फारशी मिसळत नाही त्यांना परीस्थितीशी मिळतेजुळते घेता येत नाही. तत्वज्ञ, चित्रकार, कवी, शास्त्रज्ञ, इ. लोक या प्रकारात मोडतात.

बहिर्मुखी (Extrovert) – अशा व्यक्ती व्यवहारकुशल, समाजप्रिय, संप्रक्रमिय, कृतीप्रवन असतात. एकटे राहण्यापेक्षा समाजात मिळूनमिसळून राहणे त्यांना अधीक आवडते स्वतःच्या भावना मनमोकळेपनाने व्यक्त करते. अपयश मनाला लावुन घेत नाही. बोलण्यात कुशल समाजधीट व परिस्थितीशी जुळवून घेतात. वृत्तीने बेडर व बैफीकीर असतात. सर्वसाधारणतः खेळाडू, राजकाणी, समाजसुधारक, व व्यापारी लोकांचा समावेश या प्रकारात करता येतो.

उभयमुखी (Ambivert) कार्ल युंग ने जरी व्यक्तिमत्त्वाचे हे दोन प्रकार केले असले तरी या दोन प्रकारात सर्व व्यक्तीचा समावेश होऊ शकत नाही. कोणतीही व्यक्ती पुर्णतः अंतर्मुख किंवा पुर्णतः बहिर्मुख नसते म्हणजेच प्रतेक व्यक्ती कांही अंशी अंतर्मुख व कांही अंशी बहिर्मुख असते. आणि म्हणुनच बन्याच व्यक्ती उभयमुखी असतात. त्यांचे एकुण लोकसंखेतील प्रमाण जास्त असते.

► व्यक्तिमत्त्व प्रकार व हृदयविकार आकृतीबंध प्रकार

फेडमन आणि रोझेनमन या संशोधकांनी व्यक्तीची जीवनशैली व हृदयविकार यांचा संबंध पहाण्याचा प्रयत्न केला असता त्यांना व्यक्तीची जीवनशैली व हृदयविकार यांत जवळचा संबंध असल्याचे आढळून आले आहे. त्यांनी व्यक्तीच्या जीवनशैलीच्या आधारे व्यक्तिमत्त्वाचे दोन आकृतीबंध मांडले आहेत.

Type-A (प्रकार –अ) – या प्रकारच्या व्यक्तीचे जीवन सतत धावपळीचे व धकाधकीचे व स्पर्धात्मक असते. ते सतत मानसिक ताण व डडपणाखाली वावरत असतात सतत कार्यक्षम असतात सामाजिक मान्यता व प्रतिष्ठेसाठी सतत धडपडत असतात. तणावपूर्ण परिस्थितीत ते आपल्या वर्तणावर नियंत्रण ठेवू शकत नाहीत. अशावेळेस ते अत्यंत आक्रमक शत्रुत्व दर्शविणारे, अस्वरथ व चिंतातूर बनतात उदा. त्यांच्या पूर्वनियोजीत कार्यक्रमात कांही बदल केल्यास ते त्या व्यक्तीवर एकदम भडकतात.

Type - B (प्रकार– ब) याप्रकारच्या व्यक्ती 'अ' प्रकारातील व्यक्तीच्या अगदी विरोधी असतात. अत्यंत आनंदी, सुखी, शांत वृत्तीच्या, स्थिर व कोणत्याही प्रकारची काळजी धावपळ न करणाऱ्या असतात. तणावजन्य प्रसंगास ते शांतपणे तोड देतात. संयमाने व विनम्रतेने वागतात. 'कासव आणि ससा यातील कासवासारखे ते असतात. तसेच ब प्रकारचे लोक कांहीसे मंदबुध्दीचे असतात.

अशाप्रकारे परस्पराहून भिन्न तसेच वरील दोन प्रकारच्या व्यक्ती समाजात आढळतात.

■ गुणतत्व दृष्टीकोण –

व्यक्तिमत्त्वाचा प्रकार सांगून व्यक्तिमत्त्वाची यथार्थ कल्पना येऊ शकत नाही. त्यामुळे गॉर्डन आलपोर्ट, कॅटेल इ. मानसशास्त्रज्ञांच्या मते व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाची यथार्थ कल्पना येण्यासाठी तिच्या वर्तनाच्या मुळाशी असलेले गुणविशेष किंवा व्यक्तित्व गुण शोधून काढले पाहीजेत व्यक्तीत आढळणारे सापेक्षतः स्थिर व सुसंगत स्वरूपाचे गुणविशेष म्हणजे व्यक्तिमत्त्व-गुण होत. व्यक्ती परिस्थितीतील घटकांना प्रतिक्रिया देत असताना आपणास तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अनेक पैलु दिसुन येतात. उदा. व्यक्तीचा प्रामाणिकपणा, धाडशी वृत्ती, समाजप्रियता, संशयवृत्ती, आत्मविश्वास, विनोदवृत्ती, भावनाशीलता, विक्षीप्त वागणे इ. व्यक्तीच्या वागण्याच्या शैलीच्या मुळाशी हे गुण असतात. अशा व्यक्तिमत्त्वगुणांना किंवा लक्षणांना अनुसरून केलेल्या वर्णणाला 'गुणतत्व' असे म्हणतात.

अशाप्रकारे व्यक्तीच्या वर्तनातून सुसंगतपणे आढळून येणाऱ्या वैशिष्ट्यांना व्यक्तिमत्त्वगुण म्हणतात. व्यक्तीच्या वर्तनातून सातत्याने व सुसंगतरित्या आढळून येणाऱ्या स्थायी गुणांनाच व्यक्तिमत्त्वगुण म्हणता येईल. उदा. प्रामाणिकपणा हा गुण जर एखद्या व्यक्तीच्या वागण्यात सातत्याने तिच्या जिवनातील विविध क्षेत्रात, विविध वेळी व निरनिराळ्या परिस्थितीत आढळून येत असेल तरच प्रामाणिकपणा हा तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचा गुण आहे असे म्हणता येईल. या दृष्टीकोणानुसार व्यक्तिमत्त्वाचा म्हणजे व्यक्तीच्या वर्तनात आढळणाऱ्या स्थायी गुणांचे संघटन (Personality as a set of Traits) असे मानले जाते

व्यक्तीच्या मुलभुत गुणांची यादी करावयाची झाल्यास व्यक्तिमत्त्वाचे सहस्रावधी गुण आहेत असे म्हणता येईल. प्रत्येक भषेत अशी असंख्य गुणविशेषणे असतात. उदा संयमी-चंचल, बुद्धीमान-मुर्ख, शांत-संतापी, प्रेमळ-रागीट, प्रामाणिक-अप्रामाणिक, नम्र-ताठर, मनमोकळा-नाटकी, निष्पाप-कपटी, धाडशी-भित्रा इ. असंख्य गुणविशेषणे आपणास दिसुन येतात अशा विशेषणांची खुप मोठी यादी करता येईल. इंग्रजी भाषेत जवळजवळ 18000 गुणविशेषणे असल्याचे गॉर्डन आलपोर्ट यांनी दाखवून दिले आहे.

आलपोर्टचा सिधांत : गॉर्डन आलपोर्ट याने इंग्रजी भाषेतील सुमारे 18000 विशेषणे ही व्यक्तिमत्त्व गुणवाचक असल्याचे दाखवून दिले. त्याचप्रमाणे इंग्रजीत 4000 गुणवाचक शब्द असल्याचे दाखवून दिले. उदा. नम्रता, सरळपणा, सामाजिकता, भावनात्मकता इ. आलपोर्टच्या मते, या विशेषणातून व्यक्तीच्या वर्तनाचे

वैशीष्ट्यपूर्ण स्वरूप या व्यक्तिमत्त्व गुणातून व्यक्त होते. आलपोर्ट याने व्यक्तिमत्त्व गुणांचे तिन प्रकार केले आहेत.

1. मुलभूत गुण, 2. मध्यवर्ती गुण, 3. दुय्यम गुण

1. मुलभूत गुण : म्हणजे असे गुण असतात की जे अत्यंत प्रभावी असतात व व्यक्तीच्या सर्व क्रियांशी संबंधीत असतात अशा गुणांना काही वेळा ऐतिहासिक व्यक्तींची नावे दिली जातात. उदा. एखाद्यास येशु खिस्तासारखा क्षमाशिल म्हंटले जाते. तर एखाद्यास 'गांधीवादी', 'मार्क्सवादी', किंवा 'हिटलरसारखा' म्हंटले जाते. अशाप्रकारे व्यक्तीमध्ये आढळून येणारा व सखोल प्रभाव दाखवणाऱ्या गुणास मुलभूत गुण म्हणतात. फारच कमी व्यक्तीत असे गुण असतात.
2. मध्यवर्ती गुण : ज्यांच्याकडे मुलभूत गुण नसतात त्यांच्यातील मध्यवर्ती गुणांना अतिशय महत्त्व प्राप्त होते. मध्यवर्ती गुण हे व्यक्तीच्या वर्तनाचे कांही अंशी स्वरूप स्पष्ट करतात. मुलभूत गुणाप्रमाणे ते वर्तणाशी निगडीत नसतात. आलपोर्टच्या मते व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचे ठळकपणे वर्णन करणाऱ्या अशा गुणांची संख्या जास्तीत जास्त 10 ते 12 असते.
3. दुय्यम गुण : यामध्ये व्यक्तीच्या सर्वसाधारण गुणवैशिष्ट्यांचा समावेश होतो. दुय्यम गुण हे विशिष्ट परिस्थीतीतच प्रभावीपणे आढळतात उदा. एखाद्यास 'चॉकलेट आवडते', उंची कपडे आवडतात इ. आलपोर्ट च्या मते व्यक्तीची पत्रे, देनंदीनी, व्यक्तीगत माहीती, यांच्या आधारे व्यक्तीमध्ये असलेल्या वरील तीन प्रकारच्या गुणांची कल्पणा येते.

मानसशास्त्रज्ञांच्या मते व्यक्तिमत्त्वाची रचना व स्वरूप व्यक्तीत आढळूण येणाऱ्या स्थायी गुणावर अवलंबुन असते. कारण व्यक्तिमत्त्व म्हणजे या स्थायी गुणांचे गतीशील संघटण होय.

रॉटरचा गुण सिधांत-

जुलीयन रॉटर या मानसशास्त्रज्ञाने व्यक्तीमत्त्वाबाबतचा हा सिधांत मांडला आहे. आपन आपल्या जीवनात घडणाऱ्या घटनांना कोणास जबाबार धरतो यालाच नियंत्रण केंद्र Locous of Control(LOC) असे म्हंटले आहे. हे नियंत्रण केंद्र हा घटक व्यक्तीमत्त्वातील एक महत्त्वाचे परीवर्तक आहे. व तो एक व्यक्तीमत्त्वातील महत्त्वाचा गुण आहे.

आपल्या जीवनात ज्या बन्या वाईट घटना घडतात त्याला आपणच जबाबदार आहोत असे जर आपण मानत असू तसेच त्या घटनांचे कारणही आपनच आहोत असे जर आपन मानत असू तर अशा वेळेस आपल्यामध्ये उच्च आंतरीक नियंत्राण केंद्र असते i-LOC

याउलट जर आपण असे मानत असू की आपल्या जीवनात ज्या कांही घटना घडतात त्यांचे कारण दैव, नशीब, भाग्य, प्रारब्ध यासारख्या बाह्य शक्ती जबाबदार आहेत तर अशावेळी आपल्यात बाह्य नियंत्रण केंद्र असते –E-LOC

ज्या मुलांचे पालक आपल्या मुलांना उबदार भावनिक वातावरणात वाढवतात त्यांना प्रेम देतात मूलांना सारासार विचार करण्यास प्रवृत्त करतात त्यांच्यात आंतरीक नियंत्रण केंद्र विकसित होते.

अल्पसंख्यांक समुहातील व्यक्तीत, कनिष्ठ आर्थीक दर्जा असणाऱ्या व्यक्तीत बाह्य नियंत्रण केंद्र विकसित झालेले असते त्यामुळे अशा व्यक्ती जास्त अंधश्रद्धाळू असतात. या व्यक्तींचा इतर व्यक्ती सहजपणे वापर करून घेतात म्हणजेच या व्यक्ती पराधीन व परतंत्र असतात.

● फ्रॉइडचा मनोविश्लेषनवादी सिधांत

डॉ. सिगमंड फ्रॉइड या मानसशास्त्रज्ञाने व्यक्तिमत्त्वाचा मनोविश्लेषनवादी सिधांत मांडला आहे. फ्रॉइड ने हा सिधांत तीन भागामध्ये मांडलेला आहे ते तीन भाग पूढीलप्रमाणे आहेत.

- अ. व्यक्तीमत्त्वाची संरचना
- ब. व्यक्तीमत्त्व गतीशीलता
- क. मनोलैंगिक विकासाच्या अवस्था

अ. व्यक्तीमत्त्वाची संरचना

मनोविश्लेषण पद्धतीच्या आधारे फ्रॉइड ने व्यक्तिमत्त्वाचे तीन भाग केलेले आहेत त्याच्या मते प्रत्येकाचे व्यक्तिमत्त्व तीन भागाचे बनलेले असते

1. इदम् (ID)
2. अहम् (EGO)

3. पराहम् किंवा श्रेष्ठ अहम् (SUPER EGO)

या तिन्ही घटकांच्या परस्पर क्रियेतून व्यक्तीचे वर्तन प्रकट होत असते.

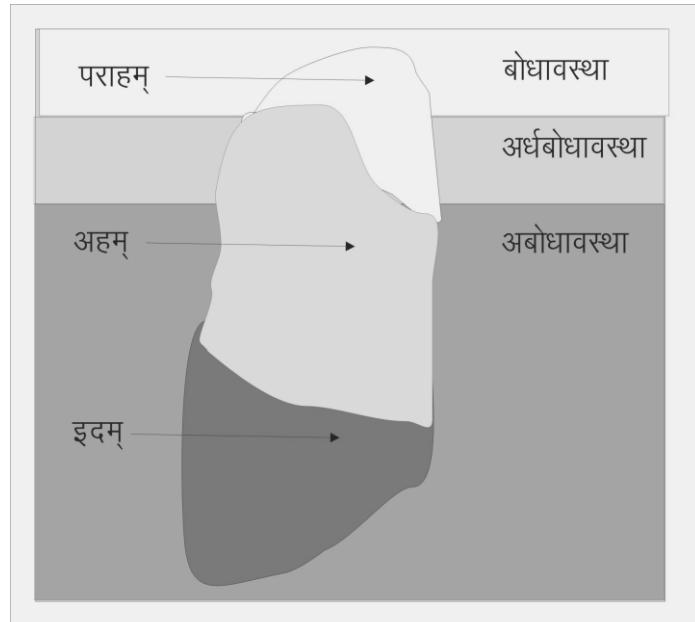
1. इदम् (ID) :— इदम् हा व्यक्तिमत्त्वाचा पुर्णपणे अबोध भाग आहे. असंस्कृत स्वरूपाच्या निसर्गसिद्ध अशा सहजप्रवृत्ती किंवा उपजत प्रेरणा इदममध्ये असतात. इदम् हा व्यक्तिमत्त्वाचा अत्यंत मुलभूत असा घटक आहे. तहाण, भुक, कामप्रेरणा इ. प्रेरणांचा समावेश इदम् मध्ये होतो. इदम्चे कार्य 'सुखतत्वानुसार' चालते. इदम्चे सर्व प्रयत्न सुख व समाधान मिळवण्याकडे केंद्रीत झालेले असते. कोणत्याही प्रकारे सुख मिळवणे एवढेच इदमला माहीत असते. तो नैतिक अनैतिकतेचा विचार करीत नाही.
2. अहम् (EGO) :— हा व्यक्तिमत्त्वाचा जाणिवेतील भाग आहे. त्याचे कार्य 'वास्तवतेच्या तत्वनुसार' चालते. हा भाग इदम्वर नियंत्रण ठेवतो. तसेच सामाजिक मान्यता व आत्मप्रतिष्ठा निर्माण करतो. इदममुळे जे वर्तन घडत असते. त्याच्यावरती नियंत्रण ठेवण्याचे कार्य अहमकडून पार पाडले जाते. इदमच्या इच्छावरती वास्तव परिस्थितीचा विचार करून नियंत्रण अहम ठेवत असतो.
3. पराहम् किंवा श्रेष्ठ अहम् (SUPER EGO) :— व्यक्तिमत्त्वातील हा तीसरा घटक म्हणजे पराहम् किंवा सद्सद्विवेकबुधी होय. लहानपणापासुन बालकांच्या पुढे असलेले आदर्श व माता पित्याकडून मिळालेली शिकवन यातून पराहम् अस्तित्वात आलेला असतो. नैतीकता समाजमान्यता व आदर्शवादी वर्तन यासाठी पराहम् कार्य करीत असतो. नितीविषयक मुल्यांची जपणूक पराहममुळे होते. थोडक्यात पराहमचे कार्य 'आदर्शवादी' तत्वानुसार चालते.

व्यक्तिमत्त्वाचे हे तिन भाग स्वतंत्र नसुन त्यांच्यात सतत परस्परक्रिया सुरु असतात. इदम् व पराहम् यांच्यात सतत संघर्ष होत असतो. ते दोन्हीही विरुद्ध टोकाची भूमिका स्विकारतात. अशावेळेस अहमकडून मध्यस्ती केली जाते. मुलभूत शारिरिक गरजा पुर्ण करण्यासाठी इदम् धडपडत असतो तर पराहम् व्यक्तीची प्रतिष्ठा कायम ठेवण्याचा प्रयत्न करतो. यातूनच संघर्ष निर्माण होतात अशा परिस्थितीत अहमला धोका निर्माण होतो. त्यामुळे व्यक्ती संरक्षण यंत्रणांचा वापर करते.

ब. व्यक्तिमत्त्वाची गतीशीलता :-

फ्रॉइड च्या मतानुसार व्यक्तिमत्त्वाचे इदम्, अहम् व पराहम् हे तीन घटक स्वतंत्र नाहीत तर या तीन घटकामध्ये गतिशील, जिवंत व ज्वलंत अशा परस्पर किया घडून येत असतात.

फ्रॉइड च्या मते जन्मजात लैंगीक वासना (Libido) हीच व्यक्तीमत्त्व विकासामागची प्रेरक शक्ती होय. यालाच त्याने 'मानसिक उर्जा' असे म्हंटले आहे. या मानसिक उर्जवर नियंत्रण ठेवणे हेच व्यक्तिमत्त्व व्यवस्थेचे प्रमुख कार्य आहे. सभोवतालच्या परिस्थितीचा विचार करून आणि सद्सद्विवेक बुधीच्या आधारे व्यक्ती आपल्या लैंगीक वासनांची व सहजप्रवृत्तीची पूर्तता करण्याचा प्रयत्न करीत असते. परंतू आपल्या सर्वच प्रेरणांची किंवा वासनांची समाजमान्यरीतीने पूर्तता करता येत नाही. इदम् चे प्रमुख कार्य सुख प्राप्त करणे हेच आहे. सुखच्या मागे जाण्याची व दुःखापासून दूर जाण्याची प्रवृत्ती हीच आपल्या सर्व वर्तनाच्या मुळाशी असणारी प्रेरक शक्ती आहे.

व्यक्तिमत्त्वाच्या इदम्, अहम् आणि पराहम् या तीन प्रमुख घटकाप्रमाणेच फ्रॉइड ने मानवी मन किंवा जाणिवेच्या तीन अवस्था सांगीतल्या आहेत. फ्रॉइड च्या मतानुसार जाणिवेच्या तीन अवस्था म्हणजे 1. बोधावस्था 2. अर्धबोधावस्था 3. अबोधावस्था या होत.

यापैकी बोधावस्था म्हणजे सभोवतालच्या वस्तू घटना आणि विचार यांचा अपणास येणारा तात्काळ अनुभव किंवा प्रत्यय म्हणजे बोधावस्था होय.

पुर्व बोधावस्था किंवा अर्धबोधावस्था म्हणजे ज्यातील विचार किंवा स्मृती आपणास केवळ एका क्षणांच्या चिंतनानंतर सहजपणे उपलब्ध होवू शकतात.

तसेच आपल्या जाणिवेची एक अशी अवस्था आहे की ज्यातील विचार व स्मृती यांची आपणास स्वतःलाच जाणिव नसते. तिला अबोधावस्था असे म्हणतात.

बोधावस्थेपेक्षा अबोधावस्था ही खुपच मोठी असते. पाण्यावर तरंगणान्या हिमनगाचा ज्याप्रमाणे 1/10 भाग पाण्यावर तरंगतो व उरलेला 9/10 भाग पाण्याखाली असतो त्याप्रमाणेच पाण्यावर तरंगणारा हिमनगाचा 1/10 भाग म्हणजे बोधावस्था तर पाण्याखाली असलेला 9/10 भाग म्हणजे अबोधावस्था होय. अगदी लहानपणापासून अबोधमन तयार होत असते. व्यक्तीच्या अतृप्त इच्छा, वासना, प्रेरणा अबोधावस्थेत दडपून टाकल्या जातात. अबोधावस्था म्हणजे अतृप्त इच्छा, वासना, प्रेरणांचे माहेरघर होय. फ्रॉइडच्या मते. इदमचा संपूर्ण भाग, अहम व पराहम यांचा अधिकांश भाग यांनी मिळून अबोधावस्था बनलेली असते. सोबतच्या आकृतीत दाखवल्या प्रमाणे इदम, अहम् आणि पराहम यांचा जाणिवेच्या अवस्थांशी असलेला संबंध स्पष्ट होतो.

फ्रॉइडच्या मते व्यक्तिमत्व ही गतीशील प्रक्रिया आहे बालपणापासून अबोध अवस्थेत ज्या प्रेरणांची वासनांची पूर्तीत करता आलेली नाही अशा प्रेरणा, वासना, इच्छा अबोध पातळीवरती दडपून आकल्या जातात व्यक्तीच्या वर्तनाचे बरेचशे नियंत्रण अबोध पातळीवरून होत असते. या दमन केलेल्या प्रेरणा या ना त्या मार्गाने उफाळून वर येण्याचा प्रयत्न करीत असतात. या प्रेरणा स्वप्न, बोलण्यातील चुका यासारख्या मार्गाने वरती येण्याचा प्रयत्न करीत असतात.

व्यक्तिमत्वाची गतीशीलता ही दोन प्रकारे कार्य करताना दिसते. 1) इदम, अहम् आणि पराहम् यातील घटकामध्ये होणान्या परस्परक्रिया व संघर्ष 2) प्रेरणात्मक घटकामध्ये होणान्या संघर्षात्मक आंतरक्रिया.

या संघर्षातून मार्ग काढण्याचा व्यक्ती प्रयत्न करीत असते. व त्यातूनच तीच्या व्यक्तीमत्वाचे स्वरूप स्पष्ट होत असते. तसेच काही वेळा संघर्षातून व्यक्तिमत्वाला धोका निर्माण होतो अशा वेळेस व्यक्ती संरक्षण यंत्रणांचा वापर करते.

क. मनोलैंगीक विकासाच्या अवस्था

व्यक्तीमत्वाचे स्वरूप स्पष्ट करण्यासाठी फ्रॉइडने मनोलैंगीक अवस्था सांगीतल्या आहेत. त्याच्या मते लैंगीक प्रेरणा व्यक्तीमध्ये जन्मापासून विविध स्वरूपात कार्य करीत असते. त्यादृष्टीने व्यक्तीच्या आयुष्यातील पहीली पाच वर्षे अत्यंत महत्वाची असतात. कारण या वयातच नंतर कायम स्वरूपात दिसनारी व्यक्तिमत्व वैशीष्ट्ये आकारास येत असतात. फ्रॉइडने त्याच्या सिद्धांतात जैविक विकासाचा विचार केला आहे. पुरुष बाल्यावस्थेतील लैंगीक विकासाला त्याने अत्यंत महत्व दिले आहे. त्याच्या मते सुखकारक भावनेचे मुळ लैंगीक गोष्टीत असते. पालक व समाजाची बंधने, शिस्त यांना बालकांना तोंड घावे लागते. बालकांच्या सर्व सुखद अनुभव व संघर्षाचे मूळ लैंगीक प्रेरणेत आढळून येते. यातूनच विविध अवस्थानुसार लैंगीक वर्तनाचे विविध आकृतीबंध तयार होतात. त्यांनाच मनोलैंगीक विकासाच्या अवस्था असे म्हटले जाते.

1. मुखकामुकता (The Oral Stage) या अवस्थेनुसार पहील्या वर्षी बालकाच्या सर्व क्रिया मुखाकडे केंद्रीत झालेल्या असतात. बालकाला चोखणे व चावणे या क्रियातून सुख प्राप्त होत असते. स्तनपान आणि मातेचा जवळचा संपर्क यातून त्याला अत्यंतीक सुख लाभत असते. मुख हेच सर्व सुखाचे केंद्रस्थान असते. या अवस्थेत जर सुख मिळाले नाही तर अशी मुले पुढे तोंडाळ, परावलंबी, खदाड व निष्क्रिय बनतात. त्याचप्रमाणे आतीरिक्त धूम्रपान तंबाखू चघळणे, शर्ट किंवा कपडा चघळणे, नखे कुरतडणे यासारख्या सवयी मोठेपणी दिसुन येतात. तसेच निराशवादी स्वभाव, दुसऱ्यावर सुड उगवणे व परपीडनात्मक वर्तन इ. लक्षणे व्यक्तीमध्ये आढळतात.
2. गुद कामुकता (The Anal Stage) या अवस्थेत बालकाला मलमुत्र विसर्जनाच्या क्रियेतून समाधान मिळत असते. सर्वसाधारनपणे वयाच्या दुसऱ्या आणि तिसऱ्या वर्षी ही अवस्था दिसुन येते याच काळात पालक बालकास मलमुत्र विसर्जनाच्या क्रियावरती नियंत्रण ठेवण्यास शिकवण्याचा प्रयत्न करतात. मलमुत्र विसर्जनाच्या चुकीच्या सवयी, त्यावर ताबा न ठेवणे याबद्दल मुलाला रागावतात मुलामधील याबाबतच्या खोडकर वर्तनास प्रतिबंध केला जातो त्यामुळे सुखप्राप्तीच्या संदर्भात संघर्ष निर्माण होतो. यामुळे मोठेपणी आतिरिक्त मिळतेजुळते घेण, तडजोड, आतिरिक्त आत्मनियंत्रण, कंजूषपणा, दुराग्रहवृत्ती इ. वैशीष्ट्ये आढळतात.
3. शैश्नवावस्था (The Phallic Stage) या अवस्थेत बालकाचे लक्ष लैंगीक इंद्रीयावरती केंद्रीत होवु लागते वयाच्या चौथ्या वर्षापासून ही अवस्था दिसुन येते या अवस्थेत बालक लैंगीक इंद्रीये हाताळून सुख मिळवू लागते. या काळात पालक मुलांच्या लैंगीक इंद्रीये हाताळण्याच्या कृतीवरती कडक बंधने घालतात यामुळे लैंगीक चिंता निर्माण होते त्याचा परीणाम म्हणून मोठेपणी मुलांमध्ये निकोप लैंगीक क्रियामध्ये अडथळे निर्माण होतात. याच काळात मुलांमुलीमध्ये भिन्नलैंगी पालकांवीषयी आकर्षण निर्माण होते व मातृभावगांड व पितृभावगांड आकारास येतात.

अ. पितृभावगांड (इडीपस कॉपलेक्स)

अजानतेपणी आपल्या वडीलांना ठार मारुन मातेशी विवाह करणाऱ्या इडीपस राजाच्या ग्रिक पुराण कथेवरुन फ्रॉइडने या वैशीष्ट्यास हे नांव दिले आहे. यामध्ये मुलाला आपल्या आईविषयी निरागस आकर्षण निर्माण होते व तो मातेकडे अधिक आकर्षिला जातो.

ब. मातृभावगंड (इलेक्ट्रा कॉपलेक्स)

अँगामेमनॉन राजाची कन्या इलेक्ट्रा हिने आपल्याला वडीलांकडुन मिळणाऱ्याप्रेमात आई भागीदार होते म्हणून तीने आपल्या भावाला आईचा खून करण्यास भाग पाडले अशी पुरानकथा आहे त्यावरुन फ्रॉइडने या वैशीष्ट्यास हे नांव दिले आहे. यामध्ये मुलगी ही बापाकडे आकर्षली जाते.

- 4- काम अव्यक्तता काळ (Latency Pase) वयाच्या 6 व्या वर्षापासून ते लैंगीक परीपक्वता येई पर्यंतचा काळ हा काम अव्यक्तता काळ म्हणून ओळखला जातो या काळात कोणतीही नविन वैशिष्ट्ये आढळूण येत नाहीत मुलंच्या लैंगीक वासनांचे दमन होत असते. व अनेक गोष्टी कळू लागल्याने त्यांच्या अहमचा विकास होतो
- 5- जनन कामुकता (The Genital Stage) वरील तीन प्रमुख अवस्थातून बाहेर पडल्यानंतर पुढे वयात आल्यानंतर भीन्नलिंगी व्यक्तीविषयी लैंगीक आकर्षन निर्माण होते. पहील्या पाच वर्षात निकोप लैंगीक विकास झाला असल्यास या काळात निकोप व स्वाभावीक लैंगीक आनंद घेतला जातो.

व्यक्तिमत्त्व मापन

व्यक्तीमत्त्वाचे मापन करण्यासाठी अनेक वेगवेगळ्या पद्धती वापरण्यात येतात. त्यापैकी कांही पद्धती पुढीलप्रमाणे

अ. स्व निवेदन तंत्रे – व्यक्तिमत्त्वातील गुणांचा घटकांचा शोध घेण्यासाठी स्व निवेदन तंत्रे वापरली जातात. व्यक्तीने स्वतःविषयी, स्वतःच्या प्रेरणा, भावना अभिवृत्ती बाबतचे निवेदन होय—नाही अशा प्रकारे करावयाचे असते. यातंत्राच्या अधारे व्यक्तिमत्त्वाचे मापन करण्यासाठी अनेक चाचण्या तयार करण्यात आल्या आहेत. मीनेसोटा बहुस्थितीक व्यक्तिमत्त्व शोधीका (MMPI), कॅटेल यांची 16 व्यक्तिमत्त्व घटक प्रश्नावली (16 PF), कोस्ट्रा व मॅकफे यांची NEOPI चाचणी, Big-Five प्रश्नावली ही कांही या चाचण्यांची उदाहरणे आहेत.

1. मीनेसोटा बहुस्थितीक व्यक्तिमत्त्व शोधीका (MMPI)

ही चाचणी 1943 मध्ये हँथवे आणि मॅक्किनले यांनी तयार केली आहे. या चाचणीमध्ये एकून 550 विधाने आहेत व त्या विधानांना प्रत्येकाने बरोबर चुक व सांगता येत नाही. अशाप्रकारे उत्तरे द्यावयाची असतात. ही प्रश्नावली एका व्यक्तीला किंवा अनेक व्यक्तींना देता येते. ही चाचणी मानसिक विकृतीचे निदान करण्यासाठी वापरण्यात येते. या चाचणीत एकून 10 चिकिस्तालयीन श्रेणी आहेत त्या पुढीलप्रमाणे. 1. स्व—कायादुःशिंचता 2. अवसाद, 3. हिस्टेरीया, 4. मनोविकृत, 5.पुरुष—स्त्री सुलभता, 6. विभ्रम विकृती 7. अनिवार्य विचार व कृती, 8. छीन्मनस्कता, 9. अल्पोन्माद, 10. अर्तमुखता.

या चाचणीच्या अधारे वरील दहा श्रेणी (मानसिक विकृती) बाबत स्वतंत्र गुणांक प्राप्त होतात. तसेच या चाचणीचे वैशिष्ट्य म्हणजे प्रयुक्तानी खन्या प्रतिक्रिया दिलेल्या आहेत की खेट्या प्रतिक्रिया दिलेल्या आहेत हे समजते. या चाचणीची सुधारीत आवृत्ती 1999 मध्ये मीनेसोटा विद्यापीठाने प्रकाशित केली आहे त्या चाचणीत एकून 567 विधाने आहेत.

2. कॅटेल यांची 16 व्यक्तिमत्त्व घटक प्रश्नावली (16 PF)

ब. मुलाखत (Interview) व्यक्तिमत्त्व मापनाकरीता सामान्यतः मुलाखत पद्धतीचा वापर केला जातो. दैनंदीन व्यवहारात देखील मुलाखत पद्धतीचा बन्याचदा वापर केला जातो. एखाद्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अंदाज घेण्यासाठी किंवा त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचे आकलण होण्यासाझी मुलाखत पद्धती वापरली जाते. विशिष्ट क्षेत्राबाबत व्यक्तीला असलेले ज्ञान, एखद्या प्रसंगाबाबतची मते आजमावण्यासाठी मुलाखत पद्धती खुपच उपयुक्त ठरते. मुलाखत घेणारी तज्ज्ञ व्यक्ती आणि मुलाखत देणारी व्यक्ती यामध्ये जो परस्पर संवाद साधला जातो. त्यालाच मुलाखत असे म्हणतात. मुलाखत घेणारी व्यक्ती तज्ज्ञ असेल आणि त्याला जर संवादाचे तंत्र चांगले अवगत असेल तर मुलाखत तंत्राच्या अधारे एखाद्याच्या व्यक्तिमत्त्वा बाबत चांगला अंदाज येते. मुलाखतीतुन व्यक्तीचे विचार, आकलन, भावना, प्रेरणा याबाबत माहीती जमा करता येते. मुलाखतीचे दोन प्रमुख प्रकार आहेत.

1) रचित मुलाखत— मुलाखती दरम्यान कोणत्या विषयावरील प्रश्न विचारायचे, मुलाखत कीती वेळ घ्यायची, प्रश्नांचा क्रम कोणता ठेवायचा, त्यांची रचना कशी असावी, प्रश्न कोणत्या प्रकारे विचारावयाचे हे सर्व पुर्वनियोजित केले असते.

2) अरचित मुलाखत— या प्रकारच्या मुलाखती मुक्त, मोकळ्या व अनिर्बंध असतात. यामुलाखतीत विचारल्या जाणाऱ्या प्रश्नांचा विशिष्ट असा क्रम असत नाही. मुलाखत घेणारी व्यक्ती स्वैरपणे प्रश्न विचारते व त्यांना दिलेल्या उत्तरावरुन व्यक्तीमत्त्वाबाबत अंदाज बांधते.

व्यक्तीमत्त्व मापनासाठी मुलाखत ही एक अत्यंत साधी सोपी आणि कभी खर्चीक पद्धती आहे परंतु ही व्यक्तीनिष्ठ पद्धती असल्यामुळे मुलाखत घेणाऱ्या तज्ज्ञाच्या व्यक्तीमत्त्वाचा यावर परिणाम दिसून येतो. म्हणूनच ही पद्धती व्यक्तीमत्त्वाचे मापन करण्याच्या दृष्टीने विश्वसनीय नाही.

क — प्रश्नावली (Questionnaires) व्यक्तीमत्त्वाचे मापन करण्यासाठी प्रामुख्याने प्रश्नावलींचा वापर केला जातो. प्रश्नावली म्हणजे प्रमाणिकृत प्रश्नांची मालीका असते. प्रश्नावलीमध्ये कांही प्रश्न किंवा विधाने असतात. व त्यांना व्यक्तीने होय किंवा नाही अशाप्रकारची उत्तरे द्यायची असतात. अशा प्रश्नावलीतील प्रश्नांची व्यक्तीने दिलेली उत्तरे तपासुन त्यांचे विश्लेषन केले जाते. आणि त्या आधारे व्यक्तीमत्त्वाचे मापन केले जाते. प्रश्नावली शास्त्रीय आणि प्रमाणित असाव्या लागतात त्या जर तशा नसतील तर त्यांच्याद्वारे व्यक्तीमत्त्वाचे वस्तुनिष्ठ व शास्त्रीय मापन होवू शकत नाही.

प्रश्नावली व मुलाखत यांचे स्वरूप शास्त्रीय व प्रमाणिकृत असेल तर व्यक्तीमत्त्वाचे यथार्थ मापन होवू शकते. कांही अंशी व्यक्तीमत्त्वाचा अंदाज येण्याकरीता मुलाखत व प्रश्नावली दोन्हीही पद्धती उपयुक्त ठरतात.

क — प्रक्षेपण तंत्र (Projective techniques)

व्यक्तीच्या अबोध मनातील घडामोर्डींची माहीती मिळविण्यासाठी ज्या अप्रत्यक्ष तंत्राचा वापर केला जातो त्याला प्रक्षेपण तंत्र असे म्हणतात. कांही प्रक्षेपण तंत्रे खालीलप्रमाणे

1. वाक्यपूर्ती — वाक्यपूर्ती चाचणीत कांही अपूर्ण विधाने दिलेली असतात उदा. मी जेंहा कॉलेजला गेलो होतो....., माझे वडील....., माझे आयुष्यातील अंतीम ध्येय..... याप्रकारची अपूर्ण विधाने चाचणीत असतात व ती विधाने व्यक्तीला पूर्ण करण्यास सांगीतले जाते. व्यक्तीला जशी वाटतील तशाप्रकारे ही विधाने पूर्ण करावयाची असतात सहाजीकच प्रत्येक व्यक्ती वेगवेगळ्या प्रकारे ती विधाने पूर्ण करते. व त्यातून व्यक्तीच्या इच्छा आकांक्षा, भाव—भावना यांची माहीती मीळते.

2. चित्र अवबोध चाचणी (TAT) मॉर्गन आणि मरे या मानसशास्त्रज्ञानी हे प्रक्षेपण तंत्र तयार केले आहे या चाचणीत एकून 30 चित्रे आहेत. प्रत्येक चित्र संदिग्ध व अस्पष्ट आहे. त्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीकडून प्रत्येक चित्राचा अर्थ वेगवेगळा लावला जातो. ही चित्रे व्यक्तीला दाखवली जातात. व ही चित्रे पाहून व्यक्तीने स्वतःच्या कल्पनेने गोष्ट तयार करायची असते. व्यक्ती जी गोष्ट तयार करते त्यातून तिच्या प्रेरणा, भावना इच्छा यांचे प्रतीक्षित पडलेले दिसून येते.

3. रोशाची चाचणी — या चाचणीत शाईचे ठिपके असलेली दहा कार्ड आहेत यातील कांही ठीपके रंगीत असतात. प्रत्येक कार्ड व्यक्तीला दाखवले जाते. प्रत्येक काडावरील ठिपक्यात काय दिसते? असा प्रश्न प्रयुक्तास विचारला जातो. त्याने दिलेली माहीती तिच्या प्रतीक्रीया यांची नोंद केली जाते. वत्या माहीतीचे विश्लेषन केले जाते व त्यावरुन व्यक्तीमत्त्वाच्या वैशिष्ट्यांचे मापन केले जाते. मनोविकृत व्यक्तींच्या निदानासाठी मनोचिकित्सकांना हे तंत्र फारच उपयुक्त ठरले आहे.

व्यक्तीच्या अंतरंगातील गोष्टींची माहीती या तंत्राने जरी मीळत असली तरी त्या माहीतीचा अर्थ लावणे हे काम वाटते तीतके सोपे नाही. प्रत्येक मनोचिकित्सक वेगवेगळा अर्थ लावू शकतो त्यामुळे हे तंत्र नेहमीच विश्वसनीय व यथार्थ ठरत नाही.